

Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича
(повне найменування закладу вищої освіти)

Географічний

(назва інституту / факультету)

Кафедра фізичної географії, геоморфології та палеогеографії

(назва кафедри)

Директор / декан

“ЗАТВЕРДЖУЮ”

М.Д. Заячук

“ 01 ”

2021 року

(для внутрішньо-інститутських, внутрішньо-факультетських обов'язкових та вибіркових дисциплін, які читаються на інших інститутах, факультетах)

РОБОЧА ПРОГРАМА
навчальної дисципліни

«Теорія і методологія географічної науки»

(назва навчальної дисципліни)

обов'язкова

(вказати: обов'язкова / вибіркова)

Освітньо-професійна програма

(назва програми)

Спеціальність

106 Географія

(вказати: код, назва)

Галузь знань

(вказати: шифр, назва)

Рівень вищої освіти

перший бакалаврський

(вказати: перший бакалаврський/другий магістерський)

Географічний

(назва факультету/інституту, на якому здійснюється підготовка фахівців за вказаною освітньо-професійною програмою)

Мова навчання

українська

(вказати: на якій мові читається дисципліна)

Чернівці 2021 рік

Робоча програма навчальної дисципліни «Теорії і методології географічної науки» складена
(назва навчальної дисципліни)
 відповідно до до освітньо-професійної програми 106 Географія, 3.02.2017р.
(назва освітньо-професійної програми, код та назва спеціальності, галузь знань: шифр та назва; дата останнього затвердження або внесення змін)

Розробники: Добинда Ірина Петрівна, к. геогр. н., асистент
(П.І.Б. авторів, посада, науковий ступінь, вчене звання)

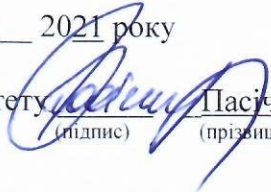
Затверджено на засіданні кафедри фізичної географії, геоморфології та палеогеографії

Протокол № 1 від “ 25 ” серпня 2021 року

Завідувач кафедри Рідуш Б.Т.
(підпис) (прізвище та ініціали)

Схвалено методичною радою інституту / факультету

Протокол № 2 від “ 1 ” вересня 2021 року

Голова методичної ради інституту / факультету Пасічник М.Д.
(підпис) (прізвище та ініціали)

Погоджено з методичною радою інституту / факультету
(при умові, що читається дана дисципліна на іншому факультеті/інституті)

Протокол № _____ від “ _____ ” _____ 20__ року

Голова методичної ради інституту / факультету _____
(підпис) (прізвище та ініціали)

1. Мета навчальної дисципліни: Мета полягає у простеженні розвитку географічної думки від становлення і подальшого поступу людського суспільства, огляд ходу просторової уяви про Землю, виходячи з перебігу географічних відкриттів, виявлення й аналіз основних географічних напрямів і тенденцій, визначення особливостей зародження наукових основ географічної науки і наступної їхньої трансформації, розгляд умов зародження і динаміки провідних методів дослідження в географії та формування її методологічного і понятійного апарату.

Основним завданням вивчення дисципліни є теоретична та практична підготовка студентів із наступних питань:

- ретроспективна динаміка географічних ідей від первісних уявлень про природу до сформованих наукових засад;
- розвиток теоретичних уявлень про географію як цілісну систему взаємопов'язаних природничих і суспільних наук;
- особливості географії як науки, що вивчає просторові (територіальні й аквальні) динамічні системи, які розвиваються на земній поверхні як результат взаємодії природи і суспільства;
- соціальні, гносеологічні, світоглядні і культурно-виховні функції географічних наук у контексті їхнього внеску в процес пізнання об'єктивного світу, розвитку діалектичного світогляду, для виховання патріотизму, гуманізму і розширення географічної культури людей;
- конструктивні завдання географії і значення географічних наук у формуванні територіальної організації суспільства, наукових основ раціонального природокористування, цільових програм соціально-економічного розвитку різних регіонів;
- зміст і взаємозв'язок історії географічної науки, історії географічних відкриттів, історичної географії;
- зв'язок між розвитком суспільних формацій, ростом продуктивних сил, зміною територіального поділу праці і розвитком теоретичних географічних уявлень.

2. Результати навчання

У результаті вивчення дисципліни «**Теорія і методологія географічної науки**» у студентів повинні бути сформовані такі компетентності (згідно ОПП):

- **Загальні компетентності:** 1) Знання та розуміння предметної області та розуміння професійної діяльності; 2) Здатність до проведення досліджень на відповідному рівні; 3) Здатність зберігати та примножувати моральні, культурні, наукові цінності і досягнення суспільства на основі розуміння історії та закономірностей розвитку предметної області, її місця у загальній системі знань про природу і суспільство та у розвитку суспільства, техніки і технологій, використовувати різні види та форми рухової активності для активного відпочинку та ведення здорового способу життя.
- **Спеціальні (фахові) компетентності:** 1) Здатність застосовувати кількісні методи при дослідженні сфер географічної оболонки; 2) Знання і використання специфічних для географічних наук теорій, парадигм, концепцій та принципів відповідно до спеціалізації.

Програмні результати навчання на основі освітньо-професійної програми "Географія":

- *Результат ПРН 1.* Знати, розуміти і вміти використовувати на практиці базові поняття з теорії географії, а також світоглядних наук;
- *Результат ПРН 2.* Знати і розуміти основні види географічної діяльності, їх поділ;
- *Результат ПРН 10* Знати цілі сталого розвитку та можливості своєї професійної сфери для їх досягнення, в тому числі в Україні;
- *Результат ПРН 16.* Встановлювати закономірності розміщення, руху, структури, територіальної організації населення та господарства, просторових процесів та форм організації життя людей на глобальному, регіональному та національному рівнях;
- *Результат ПРН 18.* Синтезувати та застосовувати знання теоретичних основ географічних наук для моніторингу і оцінки природних умов, розвитку економіки, населення та соціальної сфери країн та, України зокрема;

- *Результат ПРН 19* Інтерпретувати географічні процеси та явища для подальшого прогнозування особливостей співпраці країн на глобальному та регіональному рівнях та сталого розвитку.

У результаті вивчення дисципліни «Теорія і методологія географічної науки» студент повинен:

знати:

ретроспективну динаміку географічних ідей від первісних уявлень про природу до сформованих наукових засад; розвиток теоретичних уявлень про географію як цілісну систему взаємопов'язаних природничих і суспільних наук; особливості географії як науки, що вивчає просторові (територіальні й аквальні) динамічні системи, які розвиваються на земній поверхні як результат взаємодії природи і суспільства; соціальні, гносеологічні, світоглядні і культурно-виховні функції географічних наук у контексті їхнього внеску в процес пізнання об'єктивного світу; конструктивні завдання географії і значення географічних наук для формування територіальної організації суспільства, наукових основ раціонального природокористування, цільових програм соціально-економічного розвитку різних регіонів; зміст і взаємозв'язок історії географічної науки, історії географічних відкриттів, історичної географії; залежність між розвитком суспільних формацій, ростом продуктивних сил, зміною територіального поділу праці і розвитком теоретичних географічних уявлень

вміти:

характеризувати основні риси формування і розвитку первісного географічного світогляду; аналізувати особливості різноманітних напрямів в античній географії; виявляти особливості зародження географії як окремої галузі знань; проводити аналіз географо-детерміністичних, природничих і соціально-економічних концепцій у географії; виявляти особливості становлення сучасної географії та здійснювати аналіз концептуальних географічних напрямів цієї доби.

3. Опис навчальної дисципліни

3.1. Загальна інформація

Форма навчання	Рік підготовки	Семестр	Кількість		Кількість годин						Вид підсумкового контролю
			кредитів	годин	лекції	практичні	семінарські	лабораторні	самостійна робота	індивідуальні завдання	
Денна	1	1	4	120	30	30	-	-	60	-	іспит
Заочна	1	1	4	120	8	4	-	-	10 8	-	іспит

3.2. Структура змісту навчальної дисципліни

Назви змістових модулів і тем	Кількість годин														
	усього	денна форма					Заочна форма					усього	у тому числі		
		у тому числі					у тому числі						л	п	с.р.
		л	п	лаб	інд	с.р.	л	п	лаб	інд	с.р.				
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13			
Теми лекційних занять	Змістовий модуль 1. Зародження географічних уявлень та розвиток географічних ідей за античної доби														
Тема 1. Розвиток первісних	4	1	2			3									

географічних уявлень													
Тема 2.Географія в період “архаїчної Греції” (VIII-VI ст. до н. е.)	6	2	2			2							
Тема 3.Географія за доби “класичної Греції” (500-330 pp. до н. е.)	5	2	2			3							
Тема 4.Географія за доби еллінізму (кінець IV – серед. II ст. до н. е.)	5	2	2			1							
Тема 5.Географія у період Римської держави (146 р до н.е. - 476 р. н. е.)	5	2	2			1							
Тема 6.Географія середньовіччя (V – середина XVII ст.)	5	1	2			2							
Разом за ЗМ1	34	10	12			12							
Теми лекційних занять	Змістовий модуль 2.Зародження географічної науки за доби Нового часу												
Тема 7. Географія початку Нового часу (1650-1765 pp.)	8	2	2			4							
Тема 8. Докласичний період Нового часу в історії географії (1765-1820)	8	2	2			4							
Тема 9. Розвиток географії у класичний період Нового часу (1820-1870 pp.)	6	2	2			2							
Разом за ЗМ 2	22	6	6			10							
Теми лекційних занять	Змістовий модуль 3.Зародження сучасної географії та розвиток географії у XX ст.												
Тема 10. Суперечливість і дискусійність географічної науки	7	2				5							
Тема 11. Розвиток природничо-наукового напрямку: становлення фізико-географічної школи в географії	8	2	2			4							
Тема 12. Становлення антропогеографії та подальший розвиток просторової географії	9	2	2			5							

Тема 13. Подальше становлення теорій просторового розміщення та виникнення геополітики як науки	10	2	2			6						
Тема 14. Теорії просторової організації життя суспільства	10	2	2			6						
Тема 15. Питання теоретизування в географії	10	2	2			6						
Тема 16. Географічні концепції за періоду колишньої радянської географії	10	2	2			6						
Разом за ЗМ 3	64	14	12			38						
Усього годин	120	30	30			60						

3.3. Теми (ключові питання) семінарських занять

№	Назва теми
1	
2	
...	

3.4. Теми (ключові завдання) практичних занять

№	Назва теми
1	Географічні відкриття до плавання Колумба (I частина)
2	Географічні відкриття до плавання Колумба (II частина)
3	Плавання Христофора Колумба та їхнє значення для географії
4	Доба Великих географічних відкриттів (I частина)
5	Доба великих географічних відкриттів (II частина)
6	Географічні відкриття Нового часу (I частина)
7	Географічні результати плавань Джеймса Кука
8	Географічні відкриття Нового часу (II часу)
9	Розвиток географії в Україні

3.5. Теми (ключові завдання) лабораторних занять

№	Назва теми
1	
2	
...	

3.6. Тематика індивідуальних завдань

№	Назва теми/кількість балів
---	----------------------------

1	...
2	...

3.7. Самостійна робота студента

№	Назва теми/ кількість балів/форма контролю
1	Розвиток первісних географічних уявлень
2	Географія в період “архаїчної Греції” (VIII-VI ст. до н. е.)
3	Географія за доби “класичної Греції” (500-330 рр. до н. е.)
4	Географія за доби еллінізму (кінець IV – серед. II ст. до н. е.)
5	Географія у період Римської держави (146 р до н.е. - 476 р. н. е.).
6	Географія середньовіччя (V – середина XVII ст.)
7	Географія початку Нового часу (1650 -1765 рр.)
8	Докласичний період Нового часу в історії географії (1765-1820)
9	Розвиток географії у класичний період Нового часу (1820-1870 рр.).
10	Суперечливість і дискусійність географічної науки
11	Розвиток природничо-наукового напрямку: становлення фізико-географічної школи в географії
12	Становлення антропогеографії та подальший розвиток просторової географії
13	Подальше становлення теорій просторового розміщення та виникнення геополітики як науки
14	Теорії просторової організації життя суспільства
15	Питання теоретизування в географії
16	Географічні концепції за періоду колишньої радянської географії

* ІНДЗ – для змістового модуля, або в цілому для навчальної дисципліни визначається викладачем, з урахуванням специфіки дисципліни.

4. Критерії оцінювання результатів навчання з навчальної дисципліни

Критерієм успішного проходження здобувачем освіти підсумкового оцінювання може бути досягнення ним мінімальних порогових рівнів оцінок за кожним запланованим результатом навчання навчальної дисципліни, за умови, що кожна тема повинна бути здана хоча би на мінімальну оцінку. Роботи, які здаються невчасно без поважних причин, оцінюються на нижчу оцінку (75% від можливої максимальної кількості балів за вид діяльності балів).

Шкала оцінювання: національна та ЄКТС

Оцінка за національною шкалою	Оцінка за шкалою ECTS	
	Оцінка (бали)	Пояснення за розширеною шкалою
Відмінно	A (90-100)	ВІДМІННО

Добре	B (80-89)	дуже добре
	C (70-79)	добре
Задовільно	D (60-69)	задовільно
	E (50-59)	достатньо
Незадовільно	FX (35-49)	(незадовільно) з можливістю повторного складання
	F (1-34)	(незадовільно) з обов'язковим повторним курсом

5. Засоби оцінювання

При вивченні дисципліни «Теорія і методологія географічної науки» рекомендується використовувати такі методи і форми контролю:

1. Для контролю засвоєння лекційного матеріалу: письмові модульні контрольні роботи; поточне тестування; оцінка за індивідуальне навчальне завдання; тести, опитування, контрольні, самостійні роботи за індивідуальними завданнями; звіти, реферати; виконання творчих самостійних завдань на основі перегляду медіа тексту з теми обговорення; підсумковий тестовий іспит.

2. Для контролю і оцінювання практичних робіт: практична перевірка і оцінювання кожної практичної роботи.

3. Есе, участь в онлайн-дискусії та коментування електронних навчальних матеріалів, інші види індивідуальних та групових завдань; поточний та підсумковий тестовий контроль.

Засоби оцінювання

Засобами оцінювання та демонстрування результатів навчання можуть бути:

- контрольні роботи;
- стандартизовані тести;
- реферати;
- графічні роботи;
- презентації результатів виконаних завдань та досліджень;
- контрольні роботи.

6. Форми поточного та підсумкового контролю

З навчальної дисципліни навчальним планом передбачена форма контролю – **тестовий іспит**.

Контрольні заходи включають поточний та підсумковий контроль знань студента. Поточний контроль здійснюється під час проведення практичних та інших видів занять, самостійної роботи і має на меті перевірку рівня підготовленості студента до виконання конкретної роботи. Підсумковий контроль проводиться задля оцінки результатів навчання на завершальному етапі.

Загальна кількість балів, яку студент може отримати у процесі вивчення дисципліни впродовж семестру, становить 100 балів, з яких 60 балів студент набирає при поточних видах контролю і 40 балів – у процесі підсумкового виду контролю (**іспиту**).

Кількість балів за кожний навчальний елемент виводиться із суми поточних видів контролю. Кількість балів за змістовний модуль дорівнює сумі балів, отриманих за навчальні елементи даного модуля. Максимальна кількість балів складає: за 1 модуль – **15**; 2 модуль – **15** балів; 3 модуль – **15**, практичний модуль – **15**.

Студент, який набрав впродовж нормативного терміну вивчення дисципліни 60 балів та виконав навантаження за всіма кредитами, має можливість не складати іспит і отримати набрану кількість балів як підсумкову оцінку або складати іспит заради підвищення свого рейтингу за даною

навчальною дисципліною. Якщо студент набрав менше 35 балів, він не допускається до складання іспиту.

Підсумкова оцінка за навчальну дисципліну, з якої складається іспит, виводиться із суми балів поточного контролю за модулями (до 60 балів) та модуля-контролю (іспиту) – до 40 балів. Відповідно до вимог Болонської угоди проводиться місцева (національна) шкала визначення оцінок і шкала ECTS. Для їх порівняння використовується вищенаведена таблиця.

Студент, який не отримав позитивні оцінки за підсумками роботи над кожним модулем, вважається не атестованим та не допускається до складання іспиту. Допущеним до складання іспиту студент може бути лише у разі відпрацювання всього матеріалу, передбаченого навчальним планом у повному обсязі, або тієї частини навчального матеріалу, за який отримано незадовільну оцінку, або за яким він не атестований.

Облік успішності за формами поточного контролю знань за трьома модулями в межах академічних груп проводиться за такими видами роботи студента:

- комп'ютерне тестування,
- письмове визначення основних понять,
- контрольні роботи, самостійні роботи,
- виконання практичних робіт.

Для здійснення контролю знань студентів викладач заповнює журнал, де вказуються оцінки за кожний навчальний елемент. Журнал зберігається у викладача. За модулями заповнюються відомості рубіжного контролю, які подаються і зберігаються на кафедрі.

1. Порядок проведення іспиту

1.1. З навчальної дисципліни «*Теорія і методологія географічної науки*» проводиться семестровий тестовий іспит. Кожен зі студентів отримують білети, що містять 27 питань з дисципліни, а саме: тестові - 8 питань на 1 бал, по 3 питання на 2 і 3 бали, 10 питань по 0,5 балів і 3 питання розширених на 4 бали.

1.2. У випадку незгоди студента з отриманою в результаті письмового іспиту оцінкою відбувається його усна відповідь. В процесі цього студентів можуть бути задані додаткові питання.

2. Критерії оцінювання відповідей

Оцінкою «А» оцінюється відповідь за умови набору студентом за всі тестові питання 90 і більше балів. Відповідь оцінюється на «В» у випадку, коли студент за всі тестові завдання отримує 80-89 балів. Студент отримує категорію «С», коли його доробок за тестові питання сягатиме 70-79 балів. Якщо відповідь на тестові завдання лежатиме у межах 60-69 балів, то такий студент буде кваліфікований на «D». Відповідь оцінюється на «Е» за умови отримання студентом 50-59 балів. В усіх інших випадках, коли студент набирає за тести менше 50 балів, відповідь оцінюється на «Fх».

Розподіл балів, які отримують студенти

Поточне тестування та самостійна робота				Іспит	Сума
Змістовий теоретичний модуль №1	Змістовий теоретичний модуль	Змістовий теоретичний модуль № 3	Практичний модуль		

						№ 2												
Н.Е. 1.1.	Н.Е. 1.2.	Н.Е. 1.3.	Н.Е. 1.4.	Н.Е. 1.5.	Н.Е. 1.6.	Н.Е. 2.1.	Н.Е. 2.2.	Н.Е. 2.3.	Н.Е. 3.1.	Н.Е. 3.2.	Н.Е. 3.3.	Н.Е. 3.4.	Н.Е. 3.5.	Н.Е. 3.6.	Н.Е. 3.7.			
3	3	3	2	2	2	5	5	5	2	3	2	2	2	2	2	15	40	100

7. Рекомендована література

7.1. Базова (основна)

1. Анучин В.А. Теоретические основы географии. – М.: Мысль, 1972.
2. Бейкер Д. История географических открытий и исследований. – М., 1950.
3. География в системе наук. – Л.: Наука, 1987.
4. Жупанський Я.І. Географічні відомості географів в Україні в давні часи: конспект лекцій. – Чернівці: ЧДУ, 1992.
5. Жупанський Я.І. Географія в Україні в нові часи: конспект лекцій. – Чернівці: ЧДУ, 1993.
6. Жупанський Я.І. Історія географії в Україні: Навч. посібник. – Львів: Світ, 1997.
7. Магидович И.П. История открытия и исследования Центральной и Южной Америки. – М., 1965.
8. Магидович И.П., Магидович В.И. История открытия и исследования Европы. – М.: Мысль, 1970.
9. Магидович И.П. Очерки по истории географических открытий. – М.: Просвещение, 1967.
10. Магидович И.П., Магидович В.И. Очерки по истории географических открытий: т. 1. Географические открытия народов Древнего мира и средневековья (до плаваний Колумба). – М.: Просвещение, 1982; т. 2. Великие географические открытия (конец XV – середина XVII вв.). – М.: Просвещение, 1983; т. 3. Географические открытия и исследования нового времени (середина XVII-XVIII вв.). – М.: Просвещение, 1984; т. 4. Географические открытия и исследования нового времени (XIX – начало XX вв.). – М.: Просвещение, 1985; т. 5. Новейшие географические открытия и исследования (1917-1985 гг.). – М.: Просвещение, 1986.

7.2. Допоміжна

1. Античная география. – М., 1953
2. Баранский Н.Н. Научные принципы географии. – М.: Мысль, 1980.
3. Гаврилов А.И. Региональная экономика и управление // polbu.ru
4. Географічна енциклопедія України. – Київ: УРЕ, 1989-1993. – тт. 1, 2, 3.
5. Герасимов И.П. Советская конструктивная география. – М.: Наука, 1976.
6. Горнунг М.Б., Липец Ю.Г., Олейников И.Н. История открытия и исследования Африки. – М., 1973.
7. Джеймс П., Мартин Дж. Все возможные миры (История географических идей). – М.: Прогресс, 1988.
8. Дитмар А.Б. География в античное время. – М., 1980.
9. Дитмар А.Б. От Птоломея до Колумба. – М.: Мысль, 1989. – 256 с.
10. Ельницкий Л.А. Древнейшие океанические плавания. – М., 1962.
11. Жекулин В.С. Введение в географию. Ленинград: Изд. Ленингр. ун-та, 1988.
12. Заставний Ф.Д. Географія України. – Львів: Світ, 1991.
13. Исаченко А.Г. Развитие географических идей. – М.: Мысль, 1971.
14. Краткая географическая энциклопедия. – М.: БСЭ, 1964-1972. – тт. 1-5.
15. Круль В.П. Історія та методологія географічної науки: конспект лекцій. Вип.1. – Чернівці: Рута, 2000. – 84 с.
16. Латинская Америка. Энциклопедический справочник. – М.: БСЭ, 1979. – тт. 1-2.

17. Лямин В.С. География и общество: философские и социологические проблемы географии. – М.: Мысль, 1978.
18. Маклин А. Капитан Куку. – М.: Наука, 1976.
19. Масляк П.О., Тищенко П.Г. Хрестоматія з географії України. – К.: Генеза, 1994.
20. Мильков Г.П. Проблемы физической географии. – М.: Наука, 1988.
21. Мир географии. – М.: Мысль, 1984.
22. Мукитанов Н.К. От Страбона до наших дней (эволюция географических представлений и идей). – М.: Мысль, 1985.
23. Наука и искусство географии: спектр взглядов ученых СССР и США. – М.: Прогресс, 1989.
24. Путешествия и географические открытия в XV-XIX в. – М.-Л.: Наука, 1965.
25. Пути развития картографии. – М.: Изд-во Моск. ун-та, 1975.
26. Развитие наук о Земле в СССР. – М.: Наука, 1967.
27. Развитие физико-географических наук (XVII-XX вв.). – М.: Наука, 1975.
28. Регіональна економіка / Упор. Коротун С.І., Романів О.Я. – Рівне, 2007. – 48 с.
29. Руденко В.П., Чернюх О.І. Становлення конструктивно-географічних напрямів раціонального природокористування в Україні у першій половині ХХ ст. Монографія. – Чернівці: Рута, 2004. – 216.
30. Саушкин Ю.Г. История и методология географической науки: Курс лекций. – М.: Изд-во Моск. ун-та, 1976.
31. Саушкин Ю.Г. Географическая наука в прошлом, настоящем, будущем: Пособие для учителей. – М.: Просвещение, 1980.
32. Свет Я.М. Мореплавателю туманного Альбиона. – М.: Географиздат, 1963.
33. Советская география. Итоги и задачи. – М.: Географгиз, 1960.
34. Страбон. География. – М., 1964.
35. Томсон Дж. История древней географии. – М., 1953.
36. Топчієв О.Г. Суспільно-географічні дослідження: методологія, методи, методики. – Одеса: Астропринт, 2005. – 632 с.
37. Фрадкин Н.Г. Географические открытия и научное познание Земли. – М.: Мысль, 1972.
38. Хаггетт П. География – современный синтез. – 1980.
39. Хаген В. Их призвала Южная Америка. – М., 1961.
40. Человек открывает Землю. – М.: Мысль, 1986.
41. Чмихов М.О., Кравченко Н.М., Черняков І.Т. Археологія та стародавня історія України. – К.: Либідь, 1992. – 376 с.
42. Шаблій О.І. Суспільна географія: теорія, історія, українознавчі студії. – Львів: ЛНУ ім. Івана Франка, 2001. – 744 с.
43. Экономическая и социальная география СССР. История и современное развитие. – М.: Просвещение, 1987.